

1

Η νέα ατζέντα του ανθρώπινου είδους

Στην αυγή της τρίτης χιλιετίας, η ανθρωπότητα ξυπνάει, τεντώνεται και τρίβει τα μάτια της. Στο μυαλό της γυρνάνε ακόμα τα απομεινάρια κάποιου φριχτού επιπόνη. «Ήταν κάτι με συρματοπλέγματα και τεράστια σύννεφα σαν μανιτάρια. Ουφ, τέλος πάντων, όνειρο ήταν». Η ανθρωπότητα πηγαίνει στο μπάνιο, ρίχνει νερό στο πρόσωπό της, εξετάζει τις ρυτίδες της στον καθρέφτη, φτιάχνει καφέ κι ανοίγει το ημερολόγιό της. «Για να δούμε, τι λέει σήμερα το πρόγραμμα».

Για χιλιάδες χρόνια, η απάντηση στο ερώτημα αυτό ήταν σταθερή. Τα ίδια τρία προβλήματα απασχολούσαν τους ανθρώπους στην Κίνα του 20ού αιώνα, στη μεσαιωνική Ινδία και στην αρχαία Αίγυπτο. Στην κορυφή του καταλόγου βρίσκονταν πάντα ο λιμός, οι επιδημίες και οι πόλεμοι. Για ατελείωτες γενιές, οι άνθρωποι έχουν προσευχηθεί σε κάθε θεό, άγγελο και άγιο κι έχουν επινοήσει αμέτρητα εργαλεία, θεσμούς και κοινωνικά συστήματα – αλλά συνέχιζαν να πεθαίνουν κατά εκατομμύρια από την πείνα, τις επιδημίες και τη βία. Πολλοί στοχαστές και προφήτες κατέληξαν στο ότι ο λιμός, οι επιδημίες και οι πόλεμοι πρέπει να είναι μέρος του κοσμικού σχεδίου του Θεού ή της ατελούς φύσης μας και πως μόνο το τέλος του χρόνου θα μας απαλλάξει από αυτά.

Ωστόσο, στην αυγή της τρίτης χιλιετίας, η ανθρωπότητα συνειδητοποιεί ξαφνικά κάτι τρομερό. Οι περισσότεροι άνθρωποι το σκέφτονται σπάνια, αλλά τις τελευταίες δεκαετίες έχουμε καταφέρει να χαλιναγωγήσουμε την πείνα, τις επιδημίες και τους πολέμους. Φυσικά, τα προβλήματα αυτά δεν έχουν λυθεί πλήρως, αλλά από ακατανόητες και ανεξέλεγκτες δυνάμεις της φύσης έχουν μεταμορφωθεί σε διαχειρίσιμες προκλήσεις. Δεν χρειάζεται να προσευχηθούμε σε κάποιο θεό ή άγιο για να μας γλιτώσει απ' αυτά. Ξέρουμε πολύ καλά τι πρέπει να γίνει για να αποτρέψουμε το λιμό, τις επιδημίες και τους πολέμους – και συνήθως τα καταφέρνουμε.

Είναι αλήθεια ότι εξακολουθούν να υπάρχουν αξιοσημείωτες αποτυχίες· αλλά τώρα πια, όταν αντιμετωπίζουμε τέτοιες αποτυχίες, δεν σηκώνουμε τους ώμους και λέμε «Τι να κάνουμε, έτσι είναι τα πράγματα στον ατελή κόσμο μας» ή «Ήταν θέλημα Κυρίου». Αντίθετα, όταν ο λιμός, η επιδημία ή ο πόλεμος ξεφεύγουν από τον έλεγχό μας, αισθανόμαστε ότι κάποιος πρέπει να τα θαλάσσωσε, συγκροτούμε μια εξεταστική επιτροπή και υποσχόμαστε στους εαυτούς μας ότι την επόμενη φορά θα τα πάμε καλύτερα. Και όντως, αυτό συμβαίνει. Τέτοιες καταστροφές συμβαίνουν όλο και πιο σπάνια. Για πρώτη φορά στην ιστορία, περισσότεροι άνθρωποι πεθαίνουν σήμερα από το πολύ φαί παρά από το λίγο· περισσότεροι άνθρωποι από γηρατεία παρά από αρρώστιες· κι είναι περισσότεροι οι άνθρωποι που αυτοκτονούν από αυτούς που σκοτώνονται από στρατιώτες, τρομοκράτες και εγκληματίες μαζί. Στις αρχές του 21ου αιώνα, ο μέσος άνθρωπος είναι πολύ πιθανότερο να πεθάνει από την κραιπάλη στα ΜακΝτόναλντς παρά από ξηρασία, έμπολα ή μια επίθεση της Αλ Κάιντα.

Γι' αυτό και, μολοντί οι πρόεδροι, οι διευθύνοντες σύμβουλοι και οι στρατηγοί εξακολουθούν να έχουν το καθημερινό τους πρόγραμμα γεμάτο με οικονομικές κρίσεις και στρατιωτικές συγκρούσεις, στην κοσμική κλίμακα της ιστορίας η ανθρωπότητα μπορεί να στρέψει το βλέμμα ψηλά και να αναζητήσει νέους ορίζοντες. Αν έχουμε πραγματικά θέσει υπό έλεγχο το λιμό, τις επιδημίες και τους πολέμους, τι θα πάρει τη θέση τους στην κορυφή της ανθρώπινης ατζέντας; Σαν πυροσβέστης σ' έναν κόσμο χωρίς φωτιά, η ανθρωπότητα στον 21ο αιώνα πρέπει να θέσει στον εαυτό της ένα πρωτάκουστο ερώτημα: τι θα κάνουμε τώρα; Σε έναν υγιή, πλούσιο και αρμονικό κόσμο, τι θα απαιτήσει την προσοχή και την επινοητικότητα μας; Το ερώτημα αυτό γίνεται διπλά επείγον με δεδομένες τις τεράστιες νέες δυνάμεις που μας προσφέρουν η βιοτεχνολογία και η πληροφορική. Τι θα την κάνουμε όλη αυτή τη δύναμη;

Προτού απαντήσουμε το ερώτημα, πρέπει να πούμε μερικά πράγματα ακόμα για το λιμό, τις επιδημίες και τους πολέμους. Ο ισχυρισμός ότι κοντεύουμε να τα θέσουμε υπό έλεγχο μπορεί σε κάποιους να φαίνεται εξωφρενικός, εξαιρετικά αφελής ή ίσως και κυνικός. Και τα εκατομμύρια που επιβιώνουν με λιγότερο από δύο δολάρια την ημέρα; Η συνεχιζόμενη κρίση του AIDS στην Αφρική ή οι πόλεμοι που μαίνονται στη Συρία και το Ιράκ; Για να απαντήσουμε σ' αυτούς τους προβληματισμούς, ας ρίξουμε μια πιο προσεκτική ματιά στον κόσμο του πρώιμου 21ου αιώνα, πριν εξετάσουμε την ατζέντα του ανθρώπινου είδους για τις ερχόμενες δεκαετίες.

Το βιολογικό όριο της φτώχειας

Ας ξεκινήσουμε με το λιμό, που για χιλιάδες χρόνια ήταν ο χειρότερος εχθρός της ανθρωπότητας. Μέχρι πρόσφατα, οι περισσότεροι άνθρωποι ζούσαν πολύ κοντά στο βιολογικό όριο της φτώχειας, κάτω από το οποίο οι άνθρωποι υποκύπτουν στον υποσιτισμό και την πείνα. Ένα μικρό λάθος ή λίγη κακοτυχία μπορούσαν εύκολα να γίνουν η θανατική καταδίκη ολόκληρων οικογενειών ή χωριών. Αν η σοδειά σας καταστρεφόταν από υπερβολική βροχή ή ληστές έκλεβαν το κοπάδι με τις κασίδες σας, εσείς και οι δικοί σας θα μπορούσατε πολύ εύκολα να πεθάνετε από πείνα. Η ατυχία ή η βλακεία σε συλλογικό επίπεδο κατέληγαν σε εκτεταμένους λιμούς. Όταν μια μεγάλη ξηρασία έπληττε την αρχαία Αίγυπτο ή τη μεσαιωνική Ινδία, δεν ήταν ασυνήθιστο να πεθάνει το 5% ή 10% του πληθυσμού. Τα αποθέματα εξαντλούνταν· οι μεταφορές ήταν υπερβολικά αργές και δαπανηρές για να γίνουν επαρκείς εισαγωγές τροφίμων· και οι κυβερνήσεις ήταν υπερβολικά αδύναμες για να σώσουν την κατάσταση.

Ανοίξτε οποιοδήποτε βιβλίο ιστορίας και το πιθανότερο είναι να συναντήσετε φρικτές περιγραφές για ολόκληρους πληθυσμούς που κοντεύουν να τρελαθούν από την πείνα. Τον Απρίλιο του 1694, ένας γάλλος αξιωματούχος στην πόλη Μποβέ περιέγραψε τις συνέπειες του λιμού και της τεράστιας αύξησης στις τιμές των τροφίμων, λέγοντας ότι ολόκληρη η περιφέρειά του ήταν πια γεμάτη με «αμέτρητες δυστυχισμένες ψυχές, εξαντλημένες από την πείνα και την αθλιότητα και κοντά στο θάνατο από τις στερήσεις, επειδή, καθώς δεν έχουν κάποια εργασία ή απασχόληση, δεν διαθέτουν τα χρήματα για να αγοράσουν ψωμί. Στην προσπάθεια να παρατείνουν λίγο τη ζωή τους και να κατευνάσουν την πείνα τους, οι φτωχοί αυτοί άνθρωποι τρώνε πράγματα ακάθαρτα, όπως γάτες και σάρκες αλόγων που έχουν γδαρθεί και πεταχτεί σε σωρούς σκουπιδιών. [Άλλοι καταναλώνουν] το αίμα που κυλάει κατά τη σφαγή αγελάδων και βοδιών και τα εντόσθια που πετούν οι μάγειρες στους δρόμους. Άλλοι φουκαράδες τρώνε τσουκνίδες κι αγριόχορτα ή ρίζες και βότανα που τα βράζουν με νερό».¹

Παρόμοιες σκηνές εκτυλίσσονταν σε όλη τη Γαλλία. Οι κακές καιρικές συνθήκες είχαν καταστρέψει τη σοδειά σε όλο το βασίλειο τα δύο προηγούμενα χρόνια κι έτσι εκείνη την άνοιξη του 1694 οι σιταποθήκες ήταν εντελώς άδειες. Οι πλούσιοι χρέωναν εξωφρενικές τιμές για τα τρόφιμα που είχαν καταφέρει να μαζέψουν και οι φτωχοί πέθαιναν σαν τις μύγες. Από το 1692 ως το 1694, περίπου 2,8 εκατομμύρια Γάλλοι –το 15% του πληθυσμού– πέθαναν από πείνα, ενώ ο Βασιλιάς Ήλιος, ο Λουδοβίκος ΙΔ΄, χαριεντιζόταν με την ερωμένη του στις Βερσαλλίες. Την επόμενη χρονιά, το 1695, ο λιμός χτύπησε την Εσθονία, σκο-

τώνοντας το ένα πέμπτο του πληθυσμού. Το 1696 ήταν η σειρά της Φιλανδίας, όπου πέθαναν ανάμεσα στο ένα τέταρτο και το ένα τρίτο των ανθρώπων. Η Σκοτία μαστιζόταν από βαρύ λιμό από το 1695 ως το 1698, όπου μάλιστα ορισμένες περιοχές έχασαν μέχρι το 20% των κατοίκων τους.²

Οι περισσότεροι αναγνώστες θα ξέρουν μάλλον πώς είναι να μην προλάβεις να φας μεσημεριανό, ή να νηστεύεις σε κάποια θρησκευτική γιορτή ή να τη βγάλεις κάποιες μέρες μόνο με χυμούς λαχανικών λόγω κάποιας θαυματουργής δίαιτας. Πώς να είναι όμως, άραγε, να μην έχεις φάει για μέρες και να μην έχεις ιδέα πού να βρεις μια μπουκιά φαγητό; Οι περισσότεροι άνθρωποι σήμερα δεν έχουν βιώσει αυτό το φρικτό μαρτύριο. Οι πρόγονοί μας, δυστυχώς, το γνώριζαν πολύ καλά. Όταν ανέκραζαν στον Θεό, «Λύτρωσέ μας από το λιμό!», αυτό είχαν κατά νου.

Τα τελευταία εκατό χρόνια, οι τεχνολογικές, οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις έχουν δημιουργήσει ένα ολοένα και πιο γερό δίκτυο ασφαλείας που χωρίζει την ανθρωπότητα από το βιολογικό όριο της φτώχειας. Σε ορισμένες περιοχές εξακολουθούν κατά καιρούς να εμφανίζονται μεγάλοι λιμοί, αλλά αποτελούν εξαιρέσεις και οφείλονται σχεδόν πάντα στην ανθρώπινη πολιτική, και όχι σε φυσικές καταστροφές. Δεν υπάρχουν πια στον κόσμο φυσικοί λιμοί· μόνο πολιτικοί. Αν οι άνθρωποι στη Συρία, το Σουδάν ή τη Σομαλία πεθαίνουν της πείνας, αυτό συμβαίνει επειδή το θέλησε κάποιος πολιτικός.

Στα περισσότερα μέρη του πλανήτη, ακόμα κι αν κάποιος άνθρωπος έχει χάσει τη δουλειά του κι όλα του τα υπάρχοντα, είναι απίθανο να πεθάνει από την πείνα. Προγράμματα ιδιωτικής ασφάλισης, κρατικοί φορείς, διεθνείς ΜΚΟ, όλα αυτά μπορεί να μην τον σώσουν από τη φτώχεια, αλλά θα του εξασφαλίσουν αρκετές θερμίδες για να επιβιώσει. Σε συλλογικό επίπεδο, το παγκόσμιο δίκτυο του εμπορίου μετατρέπει τις ξηρασίες και τις πλημμύρες σε επιχειρηματικές ευκαιρίες και επιτρέπει να ξεπερνιούνται οι ελλείψεις τροφίμων εύκολα και φτηνά. Ακόμα κι όταν πόλεμοι, σεισμοί ή τσουνάμι ερημώνουν ολόκληρες χώρες, συνήθως οι διεθνείς προσπάθειες καταφέρνουν να αποτρέψουν το λιμό. Μολονότι εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι εξακολουθούν να μένουν πεινασμένοι σχεδόν καθημερινά, στις περισσότερες χώρες ελάχιστοι είναι εκείνοι που πεθαίνουν πραγματικά από την πείνα.

Σίγουρα η φτώχεια προκαλεί πολλά άλλα προβλήματα υγείας και ο υποσιτισμός μειώνει το προσδόκιμο ζωής ακόμα και στις πιο πλούσιες χώρες του κόσμου. Για παράδειγμα, στη Γαλλία, 6 εκατομμύρια άνθρωποι (σχεδόν το 10% του πληθυσμού) υποφέρουν από διατροφική ανασφάλεια. Σηκώνονται το πρωί χωρίς να ξέρουν αν θα μπορέσουν να φάνε κάτι για μεσημέρι· συχνά πέφτουν για ύπνο πεινασμένοι· και η τροφή που καταφέρνουν να βρουν δεν είναι ισορροπημένη

και υγιεινή – πολύ άμυλο, ζάχαρη και αλάτι, κι όχι αρκετές πρωτεΐνες και βιταμίνες.³ Ωστόσο η διατροφική ανασφάλεια δεν είναι λιμός και η Γαλλία του 21ου αιώνα δεν είναι η Γαλλία του 1694. Ακόμα και στις χειρότερες φτωχογειτονιές του Μποβέ ή του Παρισιού, οι άνθρωποι δεν πεθαίνουν επειδή δεν έχουν φάει για ολόκληρες εβδομάδες.

Η ίδια μεταμόρφωση έχει συμβεί σε πολλές άλλες χώρες, με πιο χαρακτηριστική την Κίνα. Για χιλιάδες χρόνια, ο λιμός παραμόνευε κάθε κινέζικο καθεστώς, από τον Κίτρινο Αυτοκράτορα μέχρι τους κόκκινους κομμουνιστές. Πριν από μερικές δεκαετίες, η Κίνα ήταν συνώνυμο της έλλειψης τροφίμων. Δεκάδες εκατομμύρια Κινέζοι πέθαναν από πείνα κατά τη διάρκεια του καταστροφικού Μεγάλου Άλματος Μπροστά και οι ειδικοί προέβλεπαν συστηματικά ότι το πρόβλημα διαρκώς θα χειρότερευε. Το 1974 έγινε η πρώτη Παγκόσμια Διάσκεψη Τροφίμων στη Ρώμη και οι αντιπρόσωποι βρέθηκαν μπροστά σε σενάρια Αποκάλυψης. Πληροφορήθηκαν ότι δεν υπήρχε τρόπος να σιτιστεί το ένα δισεκατομμύριο του πληθυσμού της Κίνας και ότι η πολυπληθέστερη χώρα του κόσμου βιάδιζε στην καταστροφή. Στην πραγματικότητα, βιάδιζε προς το μεγαλύτερο οικονομικό θαύμα στην ιστορία. Από το 1974, εκατοντάδες εκατομμύρια Κινέζοι έχουν ξεφύγει από τη φτώχεια, και μολονότι εκατοντάδες εκατομμύρια εξακολουθούν να υποφέρουν από στερήσεις και υποσιτισμό, για πρώτη φορά στην καταγεγραμμένη της ιστορία η Κίνα έχει πλέον ελευθερωθεί από το λιμό.

Μάλιστα, σήμερα στις περισσότερες χώρες η υπερβολική κατανάλωση τροφίμων έχει γίνει πολύ χειρότερο πρόβλημα από την αστία. Τον 18ο αιώνα, η Μαρία Αντουανέτα υποτίθεται πως συμβούλεψε τις πεινασμένες μάζες να φάνε παντεσπάνι αν τους είχε τελειώσει το ψωμί. Σήμερα οι φτωχοί ακολουθούν κατά γράμμα αυτή τη συμβουλή. Ενώ οι πλούσιοι κάτοικοι του Μπέμπερλι Χίλς τρώνε μαρουλοσαλάτα και τόφου στον ατμό με κινόα, στις παραγκουπόλεις και τα γκέτο οι φτωχοί καταβροχθίζουν γλυκά, γαριδάκια, χάμπουργκερ και πίτσες. Το 2014, περισσότεροι από 2,1 δισεκατομμύρια άνθρωποι ήταν υπέρβαροι, σε σύγκριση με τα 850 εκατομμύρια που υπέφεραν από υποσιτισμό. Μέχρι το 2030 αναμένεται να είναι υπέρβαρη η μισή ανθρωπότητα.⁴ Το 2010, ο λιμός και ο υποσιτισμός μαζί σκότωσαν περίπου 1 εκατομμύριο ανθρώπους, ενώ η παχυσαρκία σκότωσε 3 εκατομμύρια.⁵

Αόρατες αρμάδες

Μετά το λιμό, ο μεγαλύτερος εχθρός της ανθρωπότητας ήταν οι επιδημίες και οι λοιμώδεις νόσοι. Οι πολύβουες πόλεις που συνδέονταν μεταξύ τους με ένα ατελείωτο ρεύμα εμπόρων, αξιωματούχων και προσκυνητών ήταν το θεμέλιο του

ανθρώπινου πολιτισμού αλλά και το ιδανικό εκτροφείο παθογόνων οργανισμών. Έτσι, οι άνθρωποι στην αρχαία Αθήνα ή τη μεσαιωνική Φλωρεντία ζούσαν τη ζωή τους γνωρίζοντας ότι μπορεί την επόμενη εβδομάδα να αρρώστια και να πέθαιναν ή ότι μπορεί ξαφνικά να ξεσπούσε μια επιδημία και να ξεκλήριζε μια κι έξω όλη τους την οικογένεια.

Το πιο διάσημο τέτοιο ξέσπασμα, ο λεγόμενος Μαύρος Θάνατος, ξεκίνησε κάπου στην ανατολική ή την κεντρική Ασία στη δεκαετία του 1330, όταν το βακτήριο *Yersinia pestis* άρχισε να προσβάλλει ανθρώπους που είχαν τσιμπηθεί από ψύλλους. Από εκεί, καβάλα σ' ένα στρατό από ποντίκια και ψύλλους, η επιδημία εξαπλώθηκε γρήγορα στην Ασία, την Ευρώπη και τη βόρεια Αφρική, φτάνοντας μέσα σε λιγότερο από είκοσι χρόνια ως τις ακτές του Ατλαντικού Ωκεανού. Πέθαναν από 75 ως 200 εκατομμύρια άνθρωποι – πάνω από το ένα τέταρτο του πληθυσμού της Ευρασίας. Στην Αγγλία, πέθαναν τέσσερις στους δέκα ανθρώπους και ο πληθυσμός, από 3,7 εκατομμύρια που ήταν πριν από την επιδημία, μειώθηκε μετά από αυτή στα 2,2 εκατομμύρια. Η πόλη της Φλωρεντίας έχασε τους μισούς από τους 100.000 κατοίκους της.⁶



2. Οι άνθρωποι του Μεσαίωνα προσωποποιούσαν τον Μαύρο Θάνατο σαν μια φρικτή δαιμονική μορφή πέρα από τον έλεγχο ή την αντίληψη των ανθρώπων.